

УДК 327:913]-049.5(477:100)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2025-5-3>

БЕЗПЕКОВА КОМПОНЕНТА В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Садовий Василь Олегович,

здобувач спеціальності національна безпека

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0000-2380-6427

Стрелков Владислав Володимирович,

Ph. D., старший викладач кафедри національної безпеки

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-8436-3260

У статті досліджується безпекова компонента як ключовий елемент сучасних геополітичних концепцій. Проаналізовано низку геополітичних підходів та визначено безпековий складник у зазначених концепціях, який часто орієнтований на інтереси наддержав, тоді як менші держави, зокрема Україна, сьогодні опиняються у ролі геополітичних об'єктів, а не суб'єктів. Зокрема, автори використали порівняльний метод для дослідження моделей формування світоустрою, що засновані на концепції неоєвразійства. Установлено, що для України неоєвразійська ідеологія несе пряму загрозу національному суверенітету, безпеці та європейському курсу розвитку, адже вона виправдовує експансіонізм та ревізію кордонів, що створює довгострокові ризики для територіальної цілісності України. Також підкреслено необхідність оновлення геополітичної стратегії України в умовах триваючої війни з росією. Автори доводять, що для України важливо враховувати потенційні виклики, пов'язані із занепадом та роз'єднанням існуючих альянсів, наростанням націоналізму в європейському регіоні та потребою у сильних міжнародних механізмах колективної безпеки. Разом із цим дослідники наголошують на важливості формування власної безпеково орієнтованої геополітичної стратегії України, а також окреслюють перспективи подальших досліджень у напрямі прогнозування трансформацій у глобальному безпековому середовищі та ролі України у цьому процесі.

Ключові слова: система безпеки, глобальні загрози, геополітика, геополітичні концепції, геостратегія, національна безпека.

Sadovyi V. O., Strelkov V. V. Security Component in Modern Geopolitical Concepts.

The article examines the security component as a key element of modern geopolitical concepts. A number of geopolitical approaches are analyzed and the security component in these concepts is identified, which is often focused on the interests of superpowers, while smaller states, in particular Ukraine, today find themselves in the role of geopolitical objects, not subjects. In particular, the authors used a comparative method to study models of the formation of the world order based on the concept of neo-Eurasianism. The authors found that for Ukraine, the neo-Eurasian ideology poses a direct threat to national sovereignty, security, and the European course of development, as it justifies expansionism and border revision, which creates long-term risks for the territorial integrity of Ukraine. The need to update Ukraine's geopolitical strategy in the context of the ongoing war with Russia is also emphasized. The authors argue that it is important for Ukraine to take into account the potential challenges associated with the decline and disintegration of existing alliances, the growth of nationalism in the European region, and the need for strong international mechanisms of collective security. At the same time, the researchers emphasize the importance of forming Ukraine's own security-oriented geopolitical strategy, and also outline the prospects for further research in the direction of predicting transformations in the global security environment and Ukraine's role in this process.

Key words: security system, global threats, geopolitics, geopolitical concepts, geostrategy, national security.

Актуальність дослідження. Глобалізація як об'єктивний процес розвитку продуктивних сил спричиняє глибинні трансформації у суспільних відносинах та вимагає переосмислення підходів до забезпечення національної й міжнародної безпеки. В епоху інформаційних технологій змінюється роль географії як основи геополітичного впливу: технологічний розвиток дедалі більше заміщує традиційні чинники, зокрема просторову протяжність, природні бар'єри та віддаленість від центрів сили. У такій ситуації безпекова компонента набуває багатовимірного характеру й охоплює не лише військовий складник, а й інформаційний, кібербезпеку, економічну стабільність, енергетичну незалежність та здатність держави протистояти гібридним загрозам тощо. Таким чином, геополітична теорія має інтегрувати нові безпекові чинники, ураховуючи сучасні тенденції та появу нових форм конфліктів, у яких такі країни, як Україна, мають не лише оборонятися, а й активно формувати свої стратегічні вектори, спираючись на національні інтереси та потенціал до розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження становили аналітичні праці із сучасної геополітичної теорії, роботи провідних авторів із конвергенції (Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, Б. Рассел, П. Сорокін, Я. Тінберген), неоевразійства (Л. Гумільов), неомондіалізму (Ф. Фукуяма, О. Конт), футурологічних підходів до геополітики (К. Санторо) тощо. Для вивчення безпекової компоненти авторами було застосовано теоретичні методи наукового пізнання, а саме: системного аналізу, контент-аналізу, порівняльно-історичного підходу та експертної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна наукова думка демонструє активний інтерес до вивчення геополітичних процесів, зокрема в контексті безпекових гарантій для держав, які мають геостратегічне розташування з «недружніми» країнами. Дослідженням геополітичних аспектів займаються як зарубіжні, так і українські науковці, кожен з яких робить вагомий внесок

у розроблення теоретико-методологічних основ геополітики та безпеки.

Зокрема, дослідниця О. Дашевська зосереджується на визначенні геополітичного статусу держави в умовах глобальних трансформацій [1, с. 34]. Професор В. Дергачов сформулював концепцію Великих багатовимірних геополітичних просторів, у межах якої аналізує геополітичний код України, її просторову ідентичність та прогностичні сценарії геополітичного розвитку нашої держави [2, с. 63]. Важливий внесок у розроблення даного питання зробив А. Ставицький, який досліджував взаємозв'язок між геополітичними процесами та економічною безпекою держави, зокрема в умовах трансформації глобального безпекового середовища [3, с. 48].

Разом із тим слід зауважити, що великою мірою залишається відкритим питання конкретного геополітичного статусу України, а також чіткої геостратегічної концепції, що мала б відповідати як внутрішнім викликам (російсько-українська війна), так і зовнішнім чинникам (глобальна конкуренція, зміна центрів сили). Виходячи викладеного, нагальною потребою є всебічний аналіз сучасних геополітичних концепцій із метою виявлення перспективних підходів до формування безпекової стратегії Української держави, орієнтованої на захист суверенітету, інтеграцію до міжнародного безпекового простору та посилення геополітичної суб'єктності. Саме тому нижче нами будуть проаналізовані сучасні геополітичні концепції та детально розглянуто безпекову компоненту.

Однією з ключових концепцій, що виникли в контексті глобального протистояння у XX ст. та вплинули на формування сучасних геополітичних уявлень, є теорія конвергенції (Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, Б. Рассел, П. Сорокін, Я. Тінберген). Теорія постала як відповідь на загрозу збройного конфлікту між двома антагоністичними суспільно-політичними системами – капіталізмом і соціалізмом (США та СРСР). Загалом концепція конвергенції передбачала мирне

співіснування, взаємне запозичення позитивних рис кожної системи та формування нового «змішаного суспільства», позбавленого крайнощів як ліберального ринку, так і централізованого планування.

У центрі теорії конвергенції лежить ідея поступового зближення економічних, політичних та ідеологічних характеристик двох моделей із метою подолання глобальної поляризації, що несе екзистенційну загрозу людству. У геополітичному вимірі теорія конвергенції формує стратегічну безпекову парадигму, яка замість конфронтації пропонує інтеграцію через компроміс і симбіоз [4]. Таким чином, уважаємо, що безпекова компонента концепції конвергенції виявляється у зниженні ймовірності конфліктів, стримуванні військової ескалації та у сприянні довготривалий стабільності через взаємне визнання та взаємодію.

На нашу думку, для України, яка перебуває у просторі зіткнення інтересів різних геополітичних сил, ідеї теорії конвергенції можуть бути аналітичним інструментом для оцінки альтернативних моделей розвитку, орієнтованих на безпекову збалансованість, зовнішньополітичну гнучкість та синтез цінностей, що відповідають як національним інтересам, так і принципам міжнародного миру та стабільності.

У ХХІ ст. однією з основних доктрин, яка репрезентує сучасний неомондіалізм, стала концепція Ф. Фукуями, викладена в праці «Кінець історії». У ній автор обґрунтовує тезу про завершення ідеологічної еволюції людства, стверджуючи, що ліберальна демократія у поєднанні з ринковою економікою є найвищою та остаточною формою політичного устрою. Падіння СРСР як глобального лідера, на думку Ф. Фукуями, означає завершення епохи ідеологічного протистояння і водночас – символічне «закінчення історії», тобто перехід до універсального домінування західної моделі розвитку [5, с. 180].

Також Ф. Фукуяма інтерпретує історичний процес як поступову раціоналізацію суспільних структур, де ірраціональні форми соціального управління

і владних відносин поступаються місцем логічним та ефективним механізмам. Запропонована ним концепція передбачає глобальне поширення ринкових і демократичних практик, яке уможливорює формування нового світового порядку, зорієнтованого на цінності ліберального гуманізму, економічної відкритості та політичного плюралізму.

Проте варто зауважити, що ідеї Ф. Фукуями мають і критичні аспекти. Зокрема, попри декларовану універсальність запропонована модель фактично репрезентує атлантистську (західну) цивілізаційну парадигму, що в деяких випадках не враховує культурно-цивілізаційне розмаїття світу [5, с. 183]. На нашу думку, у контексті сучасних геополітичних реалій «доктрина Фукуями» викликає суперечливі оцінки: з одного боку, вона розглядається як основа для глобального миру, з іншого – як ідеологічне підґрунтя для домінування західних держав у світовому порядку.

Безпекова компонента «доктрини Фукуями» полягає в актуалізації питання інформаційної безпеки, збереження національної ідентичності та необхідності адаптації глобальних моделей до специфіки конкретних держав. Переконані, що для України, яка перебуває у стані повномасштабної війни з росією та відстоює геополітичну суб'єктність, концепція неомондіалізму потребує критичного осмислення з позицій державної безпеки, збереження суверенітету та формування власної геополітичної стратегії.

Неоевразійство як ідеологічна та геополітична течія сформувалося наприкінці 1960–1970-х років на основі оновлених ідей класичного євразійства. Його розвиток тісно пов'язаний із концепцією пасіонарності, запропонованою істориком та етнологом Л. Гумільовим [6, с. 192]. Учений розглядав «великоросів» як унікальний етнос, що виник завдяки потужному пасіонарному поштовху – надлишковій енергії, яка спонукає до активної діяльності, завоювань, творення держави. Згідно з Л. Гумільовим, неоевразійство є реакцією на виклики однополярного світу

та намаганням утвердити альтернативну модель розвитку, у центрі якої – росія як цивілізаційний полюс Євразії [6, с. 193].

Уважаємо, що дана теорія впливає на сучасні геополітичні стратегії, зокрема ідеї «руського мира», інтеграцію в рамках Євразійського економічного союзу та антизахідну риторику російського політичного керівництва. Загалом у межах неоевразійської концепції розглядаються кілька альтернативних моделей формування нового світоустрою, які демонструють конкурентні сценарії подальшого геополітичного розвитку та розстановки глобальних сил (див. табл. 1).

Неоевразійство як оновлена ідеологічна концепція має чітко виражений безпековий складник, який безпосередньо впливає на геополітичну ситуацію в Україні. Зокрема, відповідно до концепції, росія позиціонується як центр сили, що має відновити контроль над простором колишнього СРСР, що включає й Україну [6, с. 194]. Така стратегія передбачає не лише економічну та політичну інтеграцію, а й утручання у внутрішні справи сусідніх країн, використання гібридних методів впливу (інформаційна війна, дестабілізація, підтримка проросійських сил) і пряму військову агресію,

як це відбулося у 2014 р. з окупації АР Крим і частин Донецької та Луганської областей, а також у 2022 р. переросло у повномасштабну війну з подальшою окупацією частин Харківської, Запорізької, Херсонської областей.

Як бачимо, для України неоевразійська ідеологія несе пряму загрозу національному суверенітету, безпеці та європейському курсу розвитку. Спроби росії нав'язати «євразійський вибір» суперечать прагненням українського суспільства інтегруватися до європейського та євроатлантичного простору. У цьому контексті неоевразійство виправдовує експансіонізм та ревізію кордонів, що створює довгострокові ризики для територіальної цілісності України.

З огляду на зазначене вище, протистояння неоевразійському дискурсу стає ключовим завданням української безпекової політики, яке включає посилення обороноздатності, інформаційну стійкість, а також геополітичну інтеграцію з НАТО та ЄС як протизвагу неоевразійській моделі підпорядкування. Таким чином, вважаємо, що неоевразійство виступає не лише як ідеологічна альтернатива, а й як інструмент агресивної зовнішньої політики, що підриває ста-

Таблиця 1

Моделі формування нового світоустрою відповідно до неоевразійської концепції

№	Модель	Особливість
1.	Неоімперська росія	Передбачає відродження росії як сильної геополітичної держави на основі технологічного розвитку та євразійської ідентичності. Модель є ідейною основою сучасної російської зовнішньої політики, що ґрунтується на ідеї відновлення «традиційної сили».
2.	Китайська «балансуюча»	Висуває Китай як потенційного геополітичного конкурента атлантизму (що уособлюється США та їхніми союзниками). Економічна динаміка, військова модернізація та демографічна перевага Китаю забезпечують йому значний вплив, однак його зовнішньополітична стратегія характеризується балансуванням між атлантичною і євразійською орієнтаціями.
3.	Японська технологічно-економічна	Розглядає Японію як потенційну супердержаву ХХІ ст. з акцентом на високорозвинену економіку, інноваційні технології та стабільну політичну систему (м'яку силу), може стати глобальним лідером і реальною альтернативою США у формуванні нового світоустрою.
4.	Коаліційна (євразійсько-ісламська)	Передбачає формування антагоністичного блоку проти атлантизму, до якого можуть увійти ісламські країни та Індія. Однак для реалізації цього сценарію необхідною умовою є підтримка з боку росії як у військовому, так і в економічному вимірі.

Примітка: складено авторами на основі [7]

більність у регіоні та загрожує національній безпеці України.

Важливою для нашого дослідження є футурологічна концепція К. Санторо, яка була запропонована Міланським інститутом міжнародних політичних досліджень (ISPI) та представляє одну з оригінальних моделей майбутнього світоустрою. На думку К. Санторо, сучасний світ перебуває у транзитивному стані – переході від біполярної системи часів «холодної війни» до багатоплярної мондіалістської структури [8, с. 162]. Учений підкреслює, що існуючі міжнародні інститути є застарілими, оскільки вони були сформовані в умовах двополярності та не здатні ефективно реагувати на нові виклики, зокрема такі, як російсько-українська війна.

Загалом концепція К. Санторо включає низку етапів, які описують імовірну глобальну дестабілізацію, які повністю транслюють актуальний стан геополітичної ситуації у світі, а саме:

- знецінення міжнародних інститутів, які втрачають авторитет і здатність регулювати міжнародні відносини (ООН та ОБСЄ зазнають критики за неефективність у врегулюванні конфліктів, зокрема нездатність зупинити повномасштабну агресію росії проти України або ефективно вплинути на ситуацію у Секторі Газа та Близькому Сході загалом);

- підйом націоналізму у країнах колишнього Варшавського договору та Третього світу, що провокує хаос і політичну фрагментацію (в Угорщині уряд В. Орбана проводить націонал-консервативну політику, критикує ЄС, демонструє проросійську позицію);

- розпад традиційних геополітичних блоків (окрім Європи) та внутрішня дезінтеграція низки держав (ослаблення єдності в НАТО на тлі розбіжностей щодо підтримки України чи політики щодо Китаю; зменшення ефективності СНД як пострадянського блоку);

- сплеск збройних конфліктів малої та середньої інтенсивності, які призводять до появи нових геополітичних утворень (війна росії проти України у 2014 р. дотепер; війна Ізраїлю проти

ХАМАС у 2023–2025 рр.; початок збройного конфлікту Пакистану проти Індії у 2025 р.);

- потреба в нових формах глобального управління через загрозу світового безладу, що підштовхує до створення нових, більш впливових міжнародних інституцій (пропозиції реформування НАТО та ООН, G20 чи створення альтернативних форумів, таких як BRICS+, які прагнуть сформувати новий баланс сил і впливу в глобальній політиці);

- формування планетарної держави під егідою оновлених глобальних структур – поява світового уряду (поки що здебільшого теоретичні або експертні дискусії (наприклад, у рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі), але спроби координації глобальних дій під час пандемії COVID-19 продемонстрували перші кроки до посилення наднаціонального управління).

Таким чином, у сучасних умовах концепція К. Санторо вже носить реалістичний характер і має лише частково футурологічний характер, який фокусується на сценаріях радикальної трансформації світової системи, що може слугувати підґрунтям для переосмислення геополітичних стратегій сучасних держав включно з Україною. Саме тому переконані, що для України важливо враховувати потенційні виклики, пов'язані із занепадом та роз'єднанням існуючих альянсів, наростанням націоналізму в Європейському регіоні та потребою у сильних міжнародних механізмах колективної безпеки.

Висновки. Загалом, як бачимо, Україна в умовах війни з росією наочно демонструє, наскільки безпекова компонента є визначальною у її геополітичному позиціонуванні. Утрата частини територій, пряма збройна агресія, а також постійні загрози у сфері інформаційної безпеки й енергетичного шантажу висвітлюють необхідність розроблення інтегрованої системи забезпечення національної безпеки, яка базувалася б на адаптованих до сучасних викликів геополітичних концепціях. Також, на нашу думку, варто враховувати роль України як «серединної держави» – транзит-

ного простору між Сходом і Заходом, що надає їй не лише виклики, а й стратегічні можливості для впливу у ширшому міжнародному контексті.

У сучасних умовах глобальної нестабільності та війни з росією, що триває, аналіз геополітичних концепцій має критичне значення для формування ефективної безпекової стратегії як для України, так і світу загалом. Теорії конвергенції, неомондіалізму, неоевразій-

ства та футуризму демонструють різні підходи до світового порядку та безпеки, проте лише ті з них, що орієнтовані на демократію, суверенітет і міжнародну співпрацю, можуть бути адаптовані для захисту українських національних інтересів. З огляду на агресивну сутність неоевразійства, критично важливо посилювати геополітичну суб'єктність України саме через європейську та євроатлантичну інтеграцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дашевська О. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9(125). С. 33–37.
2. Дергачов Є. Трансформація правової свідомості суспільства в умовах зовнішньої агресії, інформаційної війни та воєнного стану. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139(2). С. 62–65.
3. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 4(199). С. 45–55.
4. Цюрупа М., Ясинська В. Основи сучасної політології : підручник. *Політологія бібліотека*. 2009. 354 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8660.html> (дата звернення: 09.05.25).
5. Перепелиця Н. Еволюція геополітичних поглядів Френсіса Фукуями. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2019. Вип. 26. С. 178–185.
6. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постатях і термінах : підручник. Ужгород : Гельветика, 2020. 786 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31364> (дата звернення: 09.05.25).
7. Літвін Л. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 109–115.
8. Вегеш М. Світовий процес і геополітика : навчальний посібник. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 2017. 303 с.

REFERENCES:

1. Dashevska, O. (2015). Heopolitichnyi status derzhavy: sutnist, faktory ta funktсии [Geopolitical Status of the State: Essence, Factors, and Functions]. *Hrani – Facets*, 9(125), 33–37. [in Ukrainian]
2. Derhachov, Ye. (2018). Transformatsiia pravovoi svidomosti suspilstva v umovakh zovnishnoi ahresii, informatsiinoi viiny ta voiennoho stanu [Transformation of Legal Consciousness of Society under Conditions of External Aggression, Information War, and Martial Law]. *Hileia: naukovyi visnyk – Hileia: Scientific Herald*, 139(2), 62–65. [in Ukrainian]
3. Stavytskyi, A. (2018). Vplyv suchasnykh heopolitichnykh vyklykiv na ekonomichnu bezpeku derzhavy [Influence of Modern Geopolitical Challenges on the Economic Security of the State]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 4(199), 45–55. [in Ukrainian]
4. Tsyurupa, M., & Yasinska, V. (2009). Osnovy suchasnoi politolohii: pidruchnyk dlia studentiv VUZiv [Fundamentals of Modern Political Science: Textbook for University Students]. *Politolohiia biblioteka – Political Science Library*. <http://politics.ellib.org.ua/pages-8660.html> [in Ukrainian]
5. Perepelytsia, N. (2019). Evoliutsiia heopolitichnykh pohliadiv Frensisa Fukuiamy [Evolution of the Geopolitical Views of Francis Fukuyama]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filos.-politoh. studii – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical-Political Studies*, 26, 178–185. [in Ukrainian]

6. Vegesh, M., Palinchak, M., & Petrisko, V. (2020). Heopolitika v postatiakh i terminakh: pidruchnyk dlia studentiv i aspirantiv spetsialnosti «Politolohiya» [Geopolitics in Figures and Terms: Textbook for Students and Postgraduates in Political Science]. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31364> [in Ukrainian]
7. Litvin, L. (2019). Suchasni heopolitichni kontseptsii: vysnovky dlia Ukrainy [Modern Geopolitical Concepts: Conclusions for Ukraine]. Politychne zhyttia – Political Life, 4, 109–115. [in Ukrainian]
8. Vegesh, M. (2017). Svitovyi protses i heopolitika: navchalnyi posibnyk [World Process and Geopolitics: Textbook]. Uzhhorod: FOP Sabov A.M. [in Ukrainian]